ואתחנן

א. אין פסוק „ושננתם לבניך גו״״ [1] שטעלט זיך רש״י אויפן וואָרט „לבניך״ און איז מפרש „אלו התלמידים״ — אַז דער פירוש פון „ושננתם לבניך״ איז: דו זאָלסט לערנען מיט דיינע תלמידים. ווערט דאָך די שאלה: דער טייטש פון „לבניך״ איז דאָך — צו דיינע זין, איז ווי קען מען טייטשן „אלו התלמידים״? — איז רש״י מוסיף „מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים״ — אַז אומעטום ווערן די תלמידים גערופן בנים.

איז ניט פאַרשטאַנדיק: פון וואַנען נעמט רש״י צו זאָגן אַז מיט „לבניך״ דאָ ווערט געמיינט תלמידים [2]? אמת טאַקע אַז אויך „תלמידים קרויים בנים״, איז אָבער דאָך אַ סך פשוט׳ער צו זאָגן אַז „לבניך״ מיינט זין, ווי דער פירוש הפשוט פון בנים ברוב המקומות [3]?

---

1) פרשתנו ו, ז.

2) בש״ח כאן שהוכחת רש״י הוא „דאי בבנים ממש, הא לעיל מיניה כתיב (ו, ב) אתה ובנך ובן בנך, וכאן כתיב דוקא לבניך, אלא ע״כ אתלמידים״. אבל דבריו צע״ג, כי בכתוב שם אינו מדובר ע״ד חיוב האב לבנו, כ״א ע״ד חיוב הבן. ועוד — אינו מדובר כלל ע״ד לימוד התורה, כ״א ע״ד שמירת המצות, כמפורש שם „לשמור את כל חקותיו ומצותיו אשר אנכי מצוך״.

ואולי טה״ד בש״ח כאן, וכוונתו להפסוק „והודעתם לבניך ולבני בניך״ (ד, ט). אבל גם מפסוק זה אין הוכחה, כי לפי פירש״י (שם פסוק יו״ד) מדבר הכתוב בענין הקולות והלפידים דמ״ת ולא בענין תלמוד תורה (ואפילו בדרך ההלכה, פשטות הכתוב מדבר רק בעשה״ד, ורק שקבלו חכמים שה״ה לכל התורה כולה — ראה הל׳ ת״ת לאדה״ז פ״ב ה״ד).

3) ואין לומר שהוכחת רש״י היא ממה שהציווי ללמד לבנים נאמר בפרשת עקב (יא, יט), ומכיון ששם מוכרח לפרש ש„בניכם״ הוא כפשוטו*, לכן מפרש שהציווי דושננתם לבניך הוא ללמד לתלמידים (וע״ד שמפרש רש״י (יא, יח) „אף לאחר שתגלו כו״, כי דוחק לומר שציווי אחד נכפל ב׳ פעמים)

כי (א) גם כשנפרש לבניך כפשוטו, הם ב׳ ציווים שונים. כי החיוב בפ׳ עקב הוא ולמדתם גו׳ לדבר בם, שהפסוק תורה צוה לנו משה יהא לימוד דיבורו, והציווי בפרשתנו הוא ושננתם לשון חידוד. (ב) בכל מקום שהוכחת רש״י הוא מפסוק שנאמר לאח״ז שהתלמיד לא למדו עדיין, כותב רש״י את הוכחתו בפירוש. ומכיון שבנדו״ד, אינו כיתב שום הוכחה לפירושו, מוכרח שההוכחה היא מפסוק זה גופא או מפרשיות הקודמות שהתלמיד למדם כבר, וששההוכחה היא פשוטה ביותר עד שרש״י אינו זקוק לפרשה.

---

*) כי (א) מכיון שהחיוב שם הוא „לדבר בם״ שהוא (כדפירש״י שם) משיודע לדבר (ועוד לפני זה — משמתחיל לדבר), הרי תינוק בגיל זה נמצא בבית הוריו, ואין שייך לחייב את מי שהוא (אחר) ללמד את התינוק, ועאכו״כ שאין שייך להאשימו „ואם לא עשה כן ה״ה כאילו קוברו״, (ב) הפסוק „למען ירבו גו׳ על האדמה גו״ קאי לא רק אלפניו — וכתבתם גו׳, אלא גם אלפני פניו — ולמדתם גו׳ כדפירש״י שם: ואם לא עשה כן.. למען ירבו כו׳. ובאותו חלק ד„האדמה״ הם האב והבן (שיורשו) ולא הרב ותלמידו — אף שבדוחק יל״פ שכאן הכוונה דכללות הישיבה על האדמה באה בזכות לימוד התורה כו׳.

און כאטש אַז דער ספרי טייטשט „לבך — אלו תלמידיך" — איז דאָס דאָך אַ טייטש ע"פ דרך ההלכה, און מען קען ניט זאָגן אַז דערפאַר טייטשט רש"י אַזוי, ווייל כמבואר כמה פעמים, איז רש"י מפרש די פסוקים לויטן דרך הפשט, ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס ע"פ דרך ההלכה, הדרוש וכו' לערנט מען אַנדערש [4], און ווי רש"י אַליין גיט אַרויס דעם כלל — גלייך אין דער ערשטער סדרה [5]: ואני לא באתי אלא לפשוטו.

ב. אויף דעם וואָס רש"י זאָגט „מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים" ברענגט ער דריי ראיות: (א) „שנאמר [6] בנים אתם לה' אלקיכם" (אַז אידן הייסן דעם אויבערשטנס בנים מצד דעם וואָס זיי האָבן געלערנט פון אים תורה אין זיינען זיינע תלמידים). (ב) „ואומר [7] בני הנביאים אשר בבית א-ל" (אַז די תלמידים פון די נביאים, וועלכע האָבן פון זיי געלערנט נבואה, הייסן בני הנביאים). (ג) „וכן בחזקי' שלמד תורה לכל ישראל וקראם בנים שנאמר [8] בני עתה אל תשלו" (אַז חזקי' האָט געהופן אידן בנים איבער דעם וואָס ער האָט געלערנט מיט זיי תורה).

איז אין דעם ניט מובן:

א) פאַרוואָס דאַרף רש"י אַנקומען צו דריי ראיות און באַנוגנט זיך ניט מיט איין ראי' און אַפילו ניט מיט צוויי?

ב) אין פרשת במדבר [9] זאָגט רש"י אויף דעם וואָס בני אהרן ווערן געהופן אין פסוק „תולדות משה", אַז דאָס איז „לפי שלמדן תורה, מלמד שכל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו". איז די קשיא: פאַרוואָס אין פרשת במדבר, וואו רש"י זאָגט אַז תלמידים ווערן אַנגערופן תולדות, זוכט ער ניט קיין ראיות דערצו פון אַנדערע ערטער און ער באַנוגנט זיך מיט דעם וואָס עס שטייט דאָרט גופא „תולדות משה". אַבער ווען עס קומט אין פרשת ואתחנן, וואו רש"י זאָגט אַ צווייטן מאָל „שהתלמידים קרויים בנים", זאָגט ער „מצינו כו'" און ברענגט ראיות צו דעם?

ג) ווען רש"י דאַרף שוין יע אַנקומען צו ראיות אַז תלמידים קרויים בנים, ברענגט ער ראיות פון פסוקים, וואָס (א) דער תלמיד האָט זיי נאָך ניט געלערנט, און (ב) וואָס רש"י אַליין האָלט אַז פון יעדער פסוק באַזונדער איז ניט קיין ראי' מספקת (וואָס דערפאַר מוז ער אַנקומען צו אַלע דריי פסוקים [10]) — ער האָט דאָך געקענט ברענגען אַ ראי' פון פסוק „תולדות גו' משה" וואָס (א) דער תלמיד האָט שוין געלערנט, און (ב) אין אים שטייט קלאָר (ווי רש"י איז דאָרט מפרש בפשטות) אַז תלמידים ווערן אַנגערופן תולדות?

ד) אין ספר משלי רופט אָן שלמה המלך יעדערן פון זיינע תלמידים (פאַר

4) ואפילו בפירושו על הש"ס „רגיל לפרש יותר קרוב לפשוטו אע"ג דלית הלכתא הכי" (יד מלאכי כללי רש"י בתחלתם).

5) ג, ח (ומה שמסיים „ולאגדה כו'" — ראה להלן הערה 37). שם, כד. (וראה שם, כג. ד, ח. ו, ג). ויתירה מזו: גם כש„אין המקרא אומר אלא דרשוני" (כי הפשט אינו גלאַטיק כלל), משתדל רש"י לפרשו (גם) כפשוטו (ראה שם א, א).

6) ראה יד, א.

7) מלכים ב ב, ג. ושם „בית". וגם מכאן ראי' דכיון דרש"י בפירושו עה"ת לפרש פשוטו של מקרא בא — מעתיק עיקר ותוכן הפסוקים ומחז"ל שמביאם לראי' וכיו"ב, אבל אינו מדייק להביא הלשון, ובפרט כשהלשון דורש פירוש (כבנדו"ד אשר „בית" שבכתוב הוא כמו „בבית").

8) דה"י ב כט, יא.

9) ג, א.

10) כדלהלן סעיפי ט"יג.

וועמען ער זאָגט די דברי מוסר פון דעם דאָזיקן ספר) מיטן נאָמען "בני" עטלעכע און צוואַנציק מאָל. טאָ פאַר־וואָס דאַרף רש"י ברענגען וואָס חזקי' האָט געזופן אידן "בני" אין מאָל (און אויך דעם איינציקן מאָל איז נאָך ניט קלאָר אַז דאָס איז איבער דעם וואָס זיי זיינען געווען זיינע תלמידים, כדלהלן סעיפי ג־ד), ער האָט דאָך געקענט ברענגען דערפון וואָס שלמה'ס וועגדונג צו זיינע תלמידים איז כסדר מיטן נאָמען "בני"?

די קשיא איז נאָך שטאַרקער:

וואָס חזקי' האָט געזופן זיינע תלמידים בני, שטייט אין דברי הימים, אָבער שלמה רופט זיינע תלמידים בני אין ספר משלי, האָט דאָך רש"י געדאַרפט לכאורה בעסער ברענגען די ראי' פון ספר משלי, וויל[11]

(א) אין "סדרן של כתובים" קומט ספר משלי פאַר ספר דברי הימים[12], און ער איז אויך געשריבן געווארן פריער (וואַרום משלי איז געשריבן געווארן דורך חזקי', וסיעתו, און דברי הימים — דורך עזרא ונחמי'[13]).

(ב) דער תוכן פון ספר דברי הימים איז כשמו — דברי הימים. משא"כ דער תוכן פון ספר משלי איז — לימוד לתלמידים, ווי עס שטייט גלייך בתחילת הספר "לדעת חכמה ומוסר, להבין אמרי בינה".

איז דאָך זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז בעת מ'וויל ברענגען אַ ראי' אַז אַ רב רופט תלמידים בנים, דאַרף מען ניט אָנקומען צו דעם וואָס מען געפינט עס איין מאָל און איין אַ ספר פון דברי הימים — בעת אין אַ גאַנצן ספר לימוד, האָלט דער רב אין איין וועגדן זיך צו זיינע תלמידים מיטן אויסשפראַך בני.

ג. אויסער די שווערקייט פאַרוואָס רש"י ברענגט ניט קיין ראיות פון אַנדערע ערטער, זיינען אויך פאַראַן כמה דיוקים אין די וועלטער וואָס רש"י שרייבט יע:

א) וועז רש"י ברענגט די ראי' פון "בני הבניאים" איז ער מוסיף די וועלטער "אשר בבית א־ל". ולכאורה, צו באַווייזן אַז "תלמידים קרויים בנים" איז דאָך נוגע בלויז די וועלטער "בני הנביאים". צוליב וואָס איז ער מעתיק אויך "אשר בבית א־ל"?

די קשיא איז נאָך גרעסער: אין ספרי — פון וואַנען רש"י איז מעתיק זיין פירוש — וועלן געברַאכט נאָר די וועלטער "(ויצאו [14]) בני הנביאים", און עס שטייען ניט די וועלטער "אשר בית א־ל". פאַרוואָס איז רש"י יע מוסיף די וועלטער?

נאָך מער פלא (און דאָס איז שווער אויך אין ספרי): דער לשון "בני הנביאים" שטייט שוין אין תנ"ך[15] מיט עטלעכע קאַפּיטלעך פאַר דעם פסוק "ויצאו בני הנביאים אשר בית א־ל". איז פאַרוואָס ברענגט ניט (דער ספרי און ניט)

11) נוסף על מה ששלמה הי' אבי אבי כו' של חזקי'.
12) ב"ב יד, ב.
13) שם טו, א.

14) מה שרש"י משמיט תיבת "ויצאו" — מובן בפשטות, כי (עפ"י דרך הפשט) אי"ז נוגע להוכחה שתלמידים קרויים בנים. ויש לומר, שגם הוכחת הספרי אינה מתיבת ויצאו, ומה שמעתיקה הוא רק בכדי לציין על ידה את הכתוב (מ"ב ב, ג) שנאמר בו "אשר בית א־ל" ולשלול את הכתוב שבמ"א כ, לה. (וההפרש שבין רש"י לספרי אינו בהתוכן ורק באופן הבירור לאיזו כתוב הכוונה. שהספרי מבררו ע"י התחלתו "ויצאו" ורש"י מעתיק התיבות "אשר בבית א־ל" הנוגעים להוכחה (כדלהלן סעיף יא), ובמילא מיותר "ויצאו").
15) מלכים א כ, לה.

רש״י אַ ראי׳ אַז „תלמידים קרויים בנים״ פון דעם ערשטן מאָל וואו עס שטייט „בני הנביאים״ ?

ב) נאָך אַ שינוי פון לשון רש״י לגבי לשון הספרי : אין ספרי שטייט „וכן אתה מוצא בחזקי׳ מלך יהודא שלימד כל ה־תורה כולה לישראל״. וואָס דער שינוי פון רש״י דאָ באַשטייט אין דריי זאַכן : (א) ער איז משמיט „מלך יהודא״. (ב) ער שרייבט תורה סתם און ניט „כל התורה כולה״. (ג) ער איז מוסיף „לכל ישראל״, ניט „לישראל״ סתם, כבספרי.

איז דאָס וואָס רש״י איז משמיט „מלך יהודא״ — איז פאַרשטאַנדיק. ווייל די ווערטער זיינען ניט נוגע כלל לענינגו (ואדרבה, זיי גיבן אַ מקום לטעות אַז דאָס וואָס חזקי׳ האָט גערופן אידן בני איז עס מצד דעם וואָס ער איז געווען זייער מלך (ראה להלן סעיף יד) און ניט מצד דעם וואָס ער האָט געלערנט מיט זיי תורה).

אויך דאָס וואָס רש״י שרייבט ניט „כל התורה כולה״ — איז מובן, ווייל אויך ווען מ׳לערנט מיט אַ תלמיד בלויז פרק אחד אָדער פסוק אחד ווערט שוין דער תלמיד אָנגערופן בן.

[ואדרבה : אויב רש״י וואָלט געשריבן „כל התורה כולה״ (אַז דוקא אַזאַ תל־מיד איז קרוי בן) וואָלט עס גאָר געווען אַ סתירה צו זיין פירוש „ושננתם לבניך — אלו התלמידים״ — ווייל ס׳איז מובן אַז אין דעם פסוק רעדט זיך אויך וועגן דעם לימוד פון נאָר אַ חלק בתורה].

ס׳איז אָבער ניט מובן וואָס רש״י איז מוסיף „לכל ישראל״ : ס׳איז דאָך פשוט אַז אויך ווען מען לערנט תורה מיט איין אידן ווערט דער תלמיד אָנגערופן בן.

ד. נאָך דעם ווי רש״י ברענגט די ראיות אַז תלמידים קרויים בנים איז ער מוסיף : „וכשם שהתלמידים קרויים בנים שנאמר בנים אתם לה׳ אלקיכם כך הרב קרוי אב (פונקט ווי די תלמידים ווערן גערופן בנים, ווי עס שטייט בנים אתם לה׳ אלקיכם, אַזוי ווערט דער רב אָנ־גערופן אב. און ברענגט דערויף א ראי׳) שנאמר [16] „אבי אבי רכב ישראל וגו׳״ (וואָס דאָס וואָס אלישע האָט אָנגערופן אלי׳ „אבי אבי״ איז עס מצד דעם וואָס ער איז געווען זיין רבי [17]).

איז אין דעם ניט מובן :

א) צו רש״י׳ס פירוש „לבניך אלו ה־תלמידים״ איז דאָך נאָר נוגע אַז „התל־מידים קרויים בנים״. צוליב וואָס איז ער מוסיף אַ גאַנצן ענין אַז „הרב קרוי אב״ ?

ב) אויב רש״י וויל דאָס שוין יע שרייבן, איז לכאורה גענוג ער זאָל זאָגן „וכן הרב קרוי אב״. וואָס איז נוגע די גאַנצע אריכות „וכשם שהתלמידים קרויים בנים כו׳ כך הרב קרוי אב״ — אַז דאָס וואָס הרב קרוי אב איז עס אין דעם זעלבן אופן ווי תלמידים קרויים בנים ?

ג) ווען רש״י ברענגט „וכשם שה־תלמידים קרויים בנים״ (צוליב מסיים זיין „כך הרב קרוי אב״), איז ער מו־סיף : „שנאמר בנים אתם לה׳ אלקיכם״. ולכאורה, רש״י האָט דאָך שוין אָט ערשט געשריבן — און געבראַכט דריי ראיות

---

16) מלכים ב ב, יב.

17) בפרשת האזינו (לב, ז) מוכיח רש״י מכתוב זה שהנביאים נקראים אבות, ומפרש שהתואר „אבי״ הוא אב לישראל (שלכן מעתיק רש״י שם גם התיבות „רכב ישראל״, להוכיח ש„אבי אבי״ הוא גם ביחס לישראל (כדלהלן הערה 52)). אבל ממה שקרא אלישע לאלי׳ „אבי אבי״ בלשון יחיד (ותיבת „ישראל״ הוסיף רק אחרי תיבת רכב), מוכח שעיקר תואר „אבי״ הוא בנוגע לאלישע, לפי שהי׳ רבו. וכדפירש״י במלכים שם (וכ״ה בתרגום שם ועוד) „רבי רבי״.

— אַז התלמידים קרויים בנים, שאַ פאַר־וואָס דאַרף ער נאָכאַמאָל ברענגען אַ ראי' דערויף (און — דוקא די איין ראי' און ניט זאָגענדיק אפי' וכו' — אַלס אַ רמז אַף די אַנדערע צוויי ראיות) תיכף ביים איבער־חזר'ן דאָס צום צווייטן מאָל[18]?

ד) אויף דעם וואָס "הרב קרוי אב" ברענגט רש"י אַ ראי': "שנאמר אבי אבי רכב ישראל וגו'". אין ספרי איז ער מעתיק נאָך ווערטער פון יענעם פסוק: "ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד ויחזק בבגדיו וגו'", רש"י אָבער איז מעתיק נאָר די ווערטער "אבי אבי רכב ישראל". איז פאַרשטאַנדיק וואָס רש"י שרייבט ניט די אַלע אַנדערע ווערטער — ווייל על פי דרך הפשט פעלן זיי ניט צו דער ראי', אַז "הרב קרוי אב". צוליב וואָס דאַרף ער אָבער ברענגען די ווערטער "רכב ישראל"? אויך זיי נויטיקן זיך דאָ ניט לכאורה[19], ווייל צו באַווייזן אַז "הרב קרוי אב" זיינען דאָך נוגע נאָר די ווערטער "אבי אבי".

ה) כמדובר כמה פעמים איז משמע אַז דרכו של רש"י בכל מקום[20], וועז ער ברענגט געווייסע ווערטער פון אַ מיטן־פסוק שרייבט ער ניט וגו'. סיידן וועז אויך די ווייערדיקע ווערטער זיינען נוגע צום ענין וועלכן ער וויל אַרויס־ברענגען — זיי זיינען אָבער ניט אַזוי מוכרח, דאַן באַנוגנט ער זיך מיט מרמז זיין זיי דורך "וגו'" און איז זיי ניט מעתיק בפירוש.

וויבאַלד אַז דאָ איז רש"י מוסיף "וגו'" נאָך די ווערטער "רכב ישראל", איז מובן אַז אויך דער וואָרט "ופרשיו" וואָס שטייט אין פסוק נאָך רכב ישראל איז נוגע צו הבנת הענין כאן (כאשר ער איז ניט אַזוי מוכרח, וואָס דעריבער איז רש"י אים ניט מעתיק בפירוש).

דאַרף מען פאַרשטיין: וואָס פאַר אַ תוספת הבנה קומט צו אין אונזער ענין דורכן וואָרט "ופרשיו"?

ה. דאָס וואָס רש"י לערנט "לבניך אלו התלמידים" — און ניט לבניך כ־פשוטו — האָט מען לכאורה געקענט מבאר זיין:

אין פרשת תשא[21] זאָגט רש"י "כיצד סדר המשנה" — אַז צום ערשטן האָט משה געלערנט מיט אהרן, דערנאָך מיט בני אהרן וכו' און איז מסיים: "נמצא ביד כל העם א' ביד הזקנים ב' ביד בני אהרן שלשה ביד אהרן ארבעה". איז ניט מובן[22]: ווי קומט עס אַז אהרן זאָל דאַרפן הערן (יעדער ענין בתורה) פיר מאָל, און פאַר די וואָס זיינען קלענער פון אים זאָל מספיק זיין צו הערן בלויז דריי אָדער צוויי מאָל, ביז אַז פאַר "כל העם" איז געווען געגוג צו הערן נאָר איין מאָל? אויף דעם איז רש"י דאָרט מוסיף "וכו' כדאיתא בעירובין", מיינענדיק וואָס עס שטייט דאָרט[23] אַז נאָך דעם ווי משה האָט פאַרענדיקט די פיר מאָל לערנען "שנה להן אהרן פרקו כו' שנו להן בניו פרקן כו' שנו להן זקנים פרקן". וואָס אַזוי אַרום קומט אויס (ווי די גמרא פירט

18) ובפרט שבספרי אינו מביא עוד פעם את הפסוק.

19) ובפרט שההוכחה ש"הרב קרוי אב" הוא ממה שאלי' נקרא אביו של אלישע, ולא של ישראל (ראה לעיל הערה 17).

20) וגם בפירש"י זה גופא אינו כותב וגו' בהפסוקים שלפנ"ז — אף שהתיבות שרש"י מעתיקם הם באמצע הכתוב.

21) לד, לב.

22) אין להוכיח מזה דלא התחיל משה בלימוד לבניו — די"ל דאז (בזמן פ' תשא) בני שנה ושנתיים היו. וצע"ק ממש"נ לאח לידת גרשום "בימים הרבים" (שמות ב, כג. וראה רמב"ן שם).

23) נד, ב.

דאַרטן אויס) „נמצא ביד הכל ארבעה".

פאַרוואָס האָט מען געדאַרפט עס זאָל זיין „ביד הכל ארבעה"? איז עס מובן בפשטות, ווייל דוקא וועז מען הערט אַן ענין מערערע מאָל, פיר מאָל, ווייס מען אים גוט, באופן אַז די דברי תורה זיינען „מחודדים בפיך" — כפירוש רש"י אויף „ושננתם". און על דרך זה אויך אין אַבהויבס פון פ' משפטים[24].

די שאלה אַבער איז: דער חיוב פון „ושננתם" איז דאָך נאָר „לבניך", וואָס אין פשטות — אַן פירוש רש"י — מיינט עס בנים כפשוטו. פאַרוואָס זיינען געווען מחוייב די בני אהרן און די זקנים[25] איבערלערנען יעדער ענין נאָכאַמאָל ביז עס זאָל זיין „ביד הכל ארבעה"? וועז די אידן וואָלטן אַפילו קיין איין מאָל ניט געהערט, וואָלטן די בני אהרן והזקנים אויך ניט געווען מחוייב צו לערנען מיט זיי. ועאכו"כ אַז אַלע אידן האָבן שוין געהערט יעדן ענין צוויי מאָל — פון משה און פון אהרן — זיינען דאָך די בני אהרן והזקנים אַודאי ניט געווען מחוייב צו איבערלערנען נאָכאַמאָל בכדי ס'זאָל זיין „ביד הכל ארבעה"? ואין לומר אַז זיי האָבן עס געטאָן „לפנים משורת הדין" — וואָרום ווי רש"י זאָגט דאָרט איז דאָס געווען דער „סדר המשנה".

---

24) כא, א. ועד כמה מדויקים דברי רש"י נראה גם בזה שכתב שם רק „ב' או ג' פעמים" (דע"ד הפשט — ע"ד הרוב — ד' פעמים מספיק, כ„סדר משנה" הנ"ל), משא"כ במכילתא.

25) מה ששנה משה מובן גם להפירוש ושננתם לבניך כפשוטו — אף שלפי פירוש זה לא ישנו חיוב ללמד לתלמידים אפילו פעם אחת — כי משה נצטווה „דבר אל בני ישראל".

וגם בנוגע לאהרן יש לומר בדוחק שמה ששנה להן פירקו הי' בעיקר בכדי שיהי' ביד בניו ארבעה.

דעריבער לערנט רש"י „לבניך אלו התלמידים", און ממילא איז לערנען מיט תלמידים יעדער ענין פיר מאָל — סדר המשנה.

ו. דער ביאור אַבער איז ניט מספיק, ווייל

א) דאָס וואָס אהרן, בניו און די זקנים האָבן איבערגעלערנט לאחר ווי „נס־תלק משה", איז ניט מוכרח אויף אַזוי פיל אין פשטות הכתובים, וואָס דערפאַר ברענגט עס ניט רש"י בפירוש, נאָר ער איז עס בלויז מרמז מיט וכו'. קען מען דאָך ניט זאָגן אַז רש"י'ס הכרח לפרש — עפ"י דרך הפשט — לבניך אלו התלמידים איז פון אַן ענין וואָס איז ניט מוכרח אין פשט.

ב) די ראי' פון „סדר המשנה" איז נאָר, אַז ערגעץ וואו איז געזאָגט געוואָרען אַ חיוב צו לערנען אויך מיט אַנדערע אידן, ניט נאָר מיט בנים. ס'איז אַבער ניט מוכרח אַז דער חיוב שטייט דוקא אין דעם פסוק „ושננתם לבניך". איז צי דען ווייל מיר געפינען ניט קיין אַנדער פסוק פאַר אַט דעם חיוב, וועט מען מפרש זיין „לבניך אלו התלמידים" — היפך פון דעם פירוש הפשוט?!

ג) נאָך מער: אַפילו לויט פירוש רש"י „לבניך — אלו התלמידים" דאַרף מען נאָך אַלץ זוכן אַן אַנדער מקור צו דעם וואָס אהרן, בניו והזקנים האָבן געלערנט מיט אַנדערע אידן. וואָרום דער פסוק ושננתם לבניך איז ערשט געזאָגט געוואָרן אין משנה תורה, בשנת הארבעים, און דער „סדר המשנה" איז דאָך געווען שוין בשנה הראשונה.

ז. איז דער ביאור אין דעם:

אויף „אחלקם ביעקב ואפיצם בישר־

אל״ [26] איז רש״י מפרש (און ער זאָגט דאָס בפירוש, ווייל אַזוי איז מוכרח דאָרט פון פשטות הכתוב [27]), אַז די בני שמעון וועלן האָבן זייער פֿרנסה פון זיין סופרים און מלמדי תינוקות.

אויב מען וועט לערנען ״ושננתם לבניך״ כפשוטו, אַז יעדער פאָטער איז מצווה ער זאָל אַליין לערנען מיט זיינע קינדער [28], וועט דאָך דאַן אויסקומען אַז די גאַנצע מציאות פון מלמדי תינוקות איז שייך נאָר אין פאַל וועז די קינדער האָבן ניט קיין פאָטער ר״ל, אָדער וועז זייער פאָטער איז אַזאַ גרויסער עם־הארץ וואָס אַפילו מיט תינוקות קען ער ניט לערנען, אָדער וועז ער איז עובר ר״ל אויף דער מ״ע פון ״ושננתם לבניך״.

שטעלט זיך דאָך די קשיא: ווי האָט יעקב אָבינו געגעבן די בני שמעון אַ פֿרנסה זיי זאָלן זיין (סופרים און) מלמדי תינוקות, בשעת די גאַנצע מציאות פון מלמדים איז אַזוי זעלטן? דאָס איז מכריח צו לערנען אַז ״ושננתם לבניך״ איז ניט כפשוטו. און וויבאַלד אַז אויפן פאָטער איז ניטאָ קיין חיוב פערזענלייך צו לערנען תורה מיט זיינע זין, איז שוין פאַרשטאַנדיק אַז די פֿרנסה פון שבט שמעון וועז איז באַזירט אויף אַ פעסטן באָדן, ווייל יעדער פאָטער וועט געוויס דינגען אַ מלמד פאַר זיינע קינדער און צאָלן אים שכר־לימוד (כאָטש ס׳איז ניט געשריבן קיין חיוב פאַר אים דאָס צו טאָן), פונקט ווי ער באַזאָרגט זיינע קינדער מיט אַלע זייערע צרכים.

און דאָס איז אויך מוכרח פון נאָך ערטער: פריער אין פרשת ויחי [29] זאָגט רש״י ״אפרים הי׳ רגיל לפני יעקב בתלמוד״. און אויך אין סיום פון יענער סדרה איפן פסוק ״בני מכיר בן מנשה יולדו על ברכי יוסף״ [30], זאָגט רש״י ״שגדלן בין ברכיו״, וואָס נראה לומר כוונתו [31], אַז ער האָט געלערנט מיט זיי תורה. איז אויב מ׳וועט זאָגן אַז ״ושננתם לבניך״ מיינט כפשוטו, וועט דאָך זיין זייער שוער: ווי קומט עס אַז יעקב אבינו זאָל צונעמען פון יוסף׳ן די מצות עשה פון ושננתם, און יוסף זאָל זי צונעמען פון מכיר׳ן *[31]? (וואָרום ״רגיל״ און ״שגדלן״ מיינט דאָך ניט אַז דאָס איז געטאָן געוואָרן אַ מאָל, צופעליק, נאָר אַזוי איז געווען דער סדר הרגיל, קומט דאָך אויס אַז יעקב האָט צוגענומען די מצוה פון יוסף׳ן און יוסף פון מכיר׳ן).

ח. אין אמת׳ן דאַרף מען כלל ניט אָנקומען צו די אַלע אויבנדערמאָנטע פסוקים. ביי דעם ״בן חמש למקרא״, לערנענדיק דעם פסוק ושננתם לבניך,

---

26) ויחי מט, ז.

27) ההכרח לפירוש זה — ראה שיחת ש״פ ראה תשכ״ח. ושם, שמה שבני שמעון היו מלמדי תינוקות הוא גם לפי פירוש הראשון.

28) כי במצוה חיובית, אינה מועלת שליחות בדרך הפשט

[ושאני שחיטת קרבן פסח, שבה — שלוחו של אדם כמותו (פירש״י בא יב, ו), כי שם המדובר שיש לו זכות וכו׳ (דאין כל חיוב — ע״ד הפשט — על כאו״א. ואדרבא. וע״ד קיחתו, שאיש אחד לכל המשפחה)],

ובמילא א״א להאב לפטור עצמו מהחיוב דושננתם ע״י עשיית שליח, כמו שאינו יכול לפטור עצמו ע״י עשיית שליח מהחיוב ד״ודברת בם״; ״וקשרתם״; ״וכתבתם״ ועוד הסמוכים ל״ושננתם״.

29) מח, א.

30) נ, כג.

31) כי גדלן כפשוטו, פשוט שהוריהם גדלו אותם.

*31) שהרי יעקב ויוסף קיימו המצות עד שלא ניתנו (פרש״י וישלח לב, ה. ויחי מח, ט) ולא מצינו זה בבני אהרן והזקנים (ראה בפנים סו״ס וא״ו).

שטעלט זיך די קשיא פון דעם וואס ער אַליין זעט מיט זיינע אויגן:

דער קינד לערנט אין חדר ביי אַ מלמד, אויך לערנען אין דעם חדר נאָך אינגלעך. אויך וויים דער בן חמש למקרא אַז ס'זיינען פאַראַן נאָך אַ סך חדרים וואו מלמדים לערנען מיט קינדער, איז וועז ער קומט צום פסוק "ושננתם לבניך", פרעגט ער: פאַרוואָס האָט מיך מיין פאָטער אַריינגעגעבן אין חדר צום מלמד אוז לערנט ניט אַליין מיט מיר — אוז אַזוי טוען אויך די טאַטעס פון אַלע אַנדערע אינגלעך: זיינען דען די טאַטעס פון אַלע קינדער עובר ח"ו אויף אַ מצות עשה? ענטפערט אים רש"י "לבניך אלו התלמידים", ובמילא איז דיין פאָטער ח"ו ניט עובר אויף קיין מצוה, ווייל ס'איז ניטאָ (עפ"י דרך הפשט) קיין חיוב צו לערנען פערזענליך מיט די איגענע קינדער.

ט. טענה'ט אַבער דער בן חמש למקרא, עס שטייט דאָך לבניך, איז ווי קען מען טייטשן "אלו התלמידים"? זאָגט אויף דעם רש"י אַז מען גיפינט אין נאָך ערטער, ואדרבה — בכל מקום, אַז תלמידים וועלן לערופן בנים — אַזוי ווי "בנים אתם להי אלקיכם", אַז אידן הייסן דעם אויבערשטנס בנים מצד דעם וואס זיי לערנען פון אים תורה.

מיט דעם פסוק אַליין קען זיך אַבער רש"י ניט באַגוגענען, אוז ער ברענגט אויך די פסוקים "בני הנביאים גו'" אוז "בני עתה אל תשלו", ווייל

[נוסף אויף דעם וואס איגעם פסוק בנים אתם להי אלקיכם קען מען אויך לערנען בדוחק, אַז דאָס וואס אידן וועלן אַנגערופן דעם אויבערשטנס קינדער איז עס אַ לשון של חיבה, ווי מען זעט במוחש אַז בעת איינער וויל אויסדריקן זיין ליבשאפט צו אימעצן וואס איז אים טייער, רופט ער אים "קינד מיינער", היות ווי די גרעסטע אהבה וואס מען קען אויסמאַלן איז די אהבה פון עלטערן צו קינדער

(און כאָטש אַז די אהבה פון אויבערשטן צו אידן איז פיל גרעסער ווי די אהבה פון עלטערן צו קינדער — כידוע מאמר הבעש"ט[32] אַז די אהבה פון עלטערן צו אַ בן יחיד שנולד להם לעת זקנתם קומט ניט צו דער אהבה פון דעם אויבערשטן לכל אחד ואחד מישראל — פונדעסטוועגן, איז "דברה תורה כלשון בני אדם", אוז וויבאַלד אַז די גרעסטע אהבה ביי אַ מענטשן איז די אהבה פון עלטערן צו קינדער, זאָגט דעריבער דער פסוק "בנים אתם להי אלקיכם" — "לשבר את האזן מה שהיא יכולה לשמוע"[33]).

איז נוסף אויף דעם — אפילו אַז מען וועט שוין לערנען אַז דער וואָרט "בנים" אין פסוק איז (ניט קיין חיבה ומליצה-לשון, נאָר) דער ריכטיקער נאָמען, ד. ה. אַז אידן וועלן אַנגערופן בניו של הקב"ה וויל זיי זיינען מקבל פון אים אַן ענין וואס איז נוגע אין זייער עיקר מציאות — אַזוי ווי אַ בן וואס זיין מציאות נעמט זיך פון אב,

איז נאָך אַלץ קיין ראי' ניט אַז דאָס איז דערפאַר וואס זיי זיינען דעם אויבערשטנס תלמידים אוז האָבן געלערנט פון אים תורה, וואָרום]

מען קען זאָגן, אַז דער ענין וועלכן אידן האָבן מקבל געווען פון דעם אויבערשטן, וואס צוליב אים וועלן זיי לערופן זיינע בנים, זיינען עס די תרי"ג מצוות[34].

---

32) לקו"ש ח"ג ע' 982. ח"ו ע' 286.

33) כדפירש"י יתרו יט, יח.

34) ואף שמצד החיוב במצות, שייך יותר התואר "עבד" מהתואר "בן" — כמבואר בכ"מ בענין ההפרש שבין "בן" ל"עבד" שבן הוא מצד לימוד התורה ועבד

וואָס אויך זיי זיינען אַ דבר עיקרי אין דער מציאות פון אידן.

יו"ד. אַ הוכחה דערצו אַז מצד יעדן ענין (עיקרי) וועלכן מ'איז מקבל — ניט נאָר מצד לימוד התורה — פאַסט דער תואר „בנים“:

אין פּרשת שמות [35] שטייט „בני בכורי ישראל“, זעט מען דערפון אַז אידן ווערן אָנגערופן דעם אויבערשטנס בנים נאָך זייענדיק אין מצרים, פאַר מתן תורה [36]. נאָך מער: פון לשון „בני בכורי ישראל“ ווייזט אויס (לויטן צווייטן פּירוש פון רש"י [37]) אַז (פאַר מתן תורה) זיינען אויך ניט־אידן להבדיל דעם אויבערשטנס בנים, און די מעלה פון אידן באַשטייט אין דעם וואָס זיי זיינען „בני בכורי“. מוז מען דאָך זאָגן, אַז דער תואר „בן“ דאָרטן איז ווייל דער אויבערשטער האָט זיי באַשאפן און זיי ווערן שטענדיק פון אים געשפּייזט, ווי ס'שטייט „הזן את העולם כולו“.

איז כאָטש ס'איז מובן אַז דער תואר „בנים“ אין פּסוק „בנים אתם גו'“, וואו בלויז אידן („אתם“) ווערן גערופן בנים, איז אַ סך אַ העכערער ווי דער תואר „בן“ אין פּרשת שמות וואָס אויך ניט־אידן ווערן מיט אים גערופן; אָט דער תואר „בנים“ וואָס איז נאָר ביי „אתם“ איז מצד דעם וואָס אידן (און נאָר אידן) זיינען מקבל אַזאַ ענין פון דעם אויבערשטן וואָס איז פיל העכער פון דעם וואָס ער איז „זן את העולם כולו“.

און וויבאַלד אַז אויך אַ בן חמש למקרא וויים אַז „אשר בחר בנו מכל העמים“ איז פאַרבונדן מיט „ונתן לנו את תורתו“ *[37], לייגט זיך אויפן שכל אַז דאָס וואָס עס שטייט „בנים אתם לה' אלקיכם“ (וואָס דער פּסוק איז געזאָגט געווארן נאָך מתן תורה) איז עס מצד דעם וואָס אידן האָבן מקבל געווען די תורה.

איז נאָך אַבער פון דאָנען ניט קיין ראי' מוכחת אַז זיי ווערן גערופן בנים וויייל זיי האָבן געלערנט תורה פון אויבערשטן — עס קען זיין אַז דאָס איז צוליב די תרי"ג מצוות וואָס ער האָט זיי געגעבן ביי מתן תורה.

דערייבער ברענגט רש"י נאָך אַ ראי' פון „בני הנביאים“, וואָס דאָרט מוז מען זאָגן אַז דער תואר בנים איז ווייל זיי האָבן געלערנט פון די נביאים.

מצד קיום המצות — הרי (א) זהו לאחרי הידיעה שתלמידים קרויים בנים. (ב) גם אדון נקרא אב (מ"ב ה, יג — ראה תרגום ורש"י שם) שמזה מובן שעבד נקרא (ג"כ) בן.

35) ד, כב.

36) במס' שבת (פט, ב): בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע קראת להם בני בכורי, ה"ז הי' בחמשה בסיון (פרש"י ס"פ משפטים) — קודם מ"ת. וע"ד הפשט, אין ל„בני בכורי“ כלל שייכות לענין מתן תורה. וגם בתניא רפ"ב, שהתואר „בני בכורי“ הוא מעלת הנשמה מצד עצמה (ולא מצד קבלת התורה). אלא שבתניא שם, שגם הכתוב בנים אתם להא"ה הוא מצד הנשמה עצמה, ודלא כהספרי ופירש"י כאן ש„בנים אתם“ הוא מצד מתן תורה. אף שבדוחק קצת י"ל.

37) ואף שפירוש זה הוא „מדרשו“ — הרי כבר נתבאר כמה פעמים, שכל המובא בפירש"י ע"ה"ת צ"ל (עפ"י הודעת רש"י עצמו — ראה לעיל הערה 5) ע"ד פשוטו של מקרא (ובאם א"א, אומר רש"י „לא ידעתי“ אף שגם שם ישנם פירושי רז"ל וכו'). ובמילא המשך רש"י שם „ומדרשו“ (א) הוא ג"כ עפ"י פשוטו (אלא שלא בפשטות כ"כ). (ב) עוד ועיקר: מוכיח שפירוש הראשון אינו מספיק כו'. וק"ל. ועוד י"ל בפרש"י שמות שם ואכ"מ.

*37) להעיר מפרש"י (בראשית א, א) „בראשית כו' בשביל התורה כו' ובשביל ישראל“ — דאין מחלקם לשני פירושים.

יא. בעת רש"י ברענגט די ראי' פון „בני הנביאים" מח ער שוין אויך שרייבן די וועלטער „אשר בבית א־ל", וויל אן די דאזיקע וועלטער וואלט מען געקענט לערנען אז מיט „בני הנביאים" וועלט געמיינט (ניט תלמידים פון נביאים, נאר) נבואה־מענטשן. ד. ה. אזוינע מענטשן וואס ענינם ומהותם איז — נבואה. ע"ד ווי דער לשון „בני קדם"[38] וואס מיינט קדם־מענטשן און ניט קינדער פון קדם, און עד"ז „בני שנה"[39] וואס דער לשון איז מתאר זייער ענין — ניט עס מיינט די קינדער פון שנה.

דערביבער איז רש"י מוסיף אויך די וועלטער „אשר בבית א־ל", וואס באַ־ווייזן, אז „בני הנביאים" מיינט ניט נבואה־מענטשן, וואלם איז בית א־ל זיי־נען דאך ניט געווען קיין נביאי אמת[40]

38) ויצא כט, א.
39) שמיני ט, ב.
40) ואף שהתנבאו (ונבואה אמיתית) „היום גו' לוקח גו'" (מ"ב ב, ג) — לפי פירש"י כאן ולהתרגום במלכים שם „תל־מידי" — י"ל שנבואתם היתה לא מצד עצמם, וע"ד ש"א י, ו ואילך. ובחומש בהעלותך יא, כה. ועפי"ז מובן בפשטות מה שאמרו „ילכו נא ויבקשו גו' פן נשאו רוח ה'" (מ"ב ב, טז), לפי שנבואתם היתה מלכ־תחילה רק בכחו של אלי'* (ראה פירש"י שם). (ועפי"ז יומתק „ואותר אני לבדי" שאמר אלי' (מ"א יט, יו"ד. יד)).

*) ובכ"ז אפשר „שהיו שקולים כאלי'" (פירש"י שם, ג), כי רק על „יותר ממה שיש לי בידי" נאמר הקשיות לשאול (מ"ב ב, י ובפרש"י). ולהעיר מפירש"י בהעלותך (יא, מז): עמך כו' עם משה לשמוע דיבור כו' (אף שנאמר „אליו" — ויקרא א, א — ובפרש"י שם) אף שהי' זה ע"י „ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם" (בהע־לותך שם, יז).

וגם לפירש"י „שהיו שקולים כאלי'", פירוש „בני הנביאים" הוא [לא אנשים שענינם נבו־אה, וכמו „בני קדם", כי אם] כמו שמפרש רש"י (מ"ב ד, א) „כל בני הנביאים שבמקרא (ווי דערציילט פריער אין תנ"ך[41] אז פון אלע נביאי אמת איז איבערגעבליבן נאר אלי' הנביא). במילא איז געדרונגען אז „בני הנביאים" מיינט תלמידי הנבי־אים, און זיי הייסן בני הנביאים מצד דעם וואס תלמידים קרויים בנים.

יב. פון דעם פסוק אליין איז אבער אויך קיין ראי' ניט. ווארום (בדוחק עכ"פ) קען מען זאגן, אז כאטש איזבל האט אומגעברַאכט אלע נביאי ה', און ס'איז געבליבן נאר אלי' הנביא (והנביאים אשר במערה), איז אבער לאחרי ווי אלי' הנ־ביא האט אויסגע'הרג'עט די נביאי הבעל, האבן זיך צוריק אנגעהויבן נביאי האמת. ובמילא קען מען נאך אליין טייטשן אז מיט „בני הנביאים" — אויך אין דעם „בני הנביאים אשר בבית א־ל" — וועלט געמיינט נבואה־מענטשן, און ניט תלמי־די הנביאים.

גאר גלאט איז עס טאקע ניט. ס'איז זייער שווער צו זאגן, אז במשך פון אזא קורצער צייט זאל שוין זיין אַ גאנ־

ועפי"ז מתורצת קושיא חזקה ע"ד הפשט: א) „ואת אלישע גו' תמשח לנביא תחתיך" (מ"א יט, טז) — הרי היו כו"כ נביאים כמותו (רש"י מ"ב ב, ג) בלאה"כ? ב) נש־ארו רק מאה נביאים (שבמערות) ומאין באו תיכף לאחרי זה — קבוצת נביאים ביריחו וכן בבית א־ל — ומשמע (מ"ב ב, ז) — דחמישים רק חלק קטן מהם.

41) מ"א יח, ד. שם, כב. ועוד.

תרגומו תלמידי נבייא", ובפרט שכבר ביאר בפירושו בחומש „לבניך אלו התלמידים".

ומ"ש רש"י פירוש זה בפ"ד — אף שה־לשון „בני הנביאים" נזכר כו"כ פעמים לפנ"ז — יש לומר, כי כאן — חידוש בדבר, דאף שעובדי' הי' נביא [וספר שלם מנבואתו (משא"כ „בני הנביאים" שבבית א־ל וירחו, וכן שבמ"א כ, לה, אף שנקרא (שם, לח) „הנביא")] בכ"ז נק' „בני" ותלמיד (ראה עובדי' בראב"ע שם).

צע קבוצה פון נביאי אמת, און נאָך אין בית א־ל — דער אָרט וואו עס איז געווען דער עיקר ע״ז פון ירבעם׳ן אָן [42]. (וואָס דערפאַר נעמט רש״י אָן, אַז פון דעם פסוק „בני הנביאים אשר בבית א־ל״ איז יע אַ ראי׳ „שהתלמידים קרויים בנים״ — ניט ווי פון דעם פסוק „בני הנביאים״ פון מלכים א׳ (כ, לה), וועלכן רש״י ברענגט ניט). פונדעסטוועגן, וויבאַלד אָבער בדוחק קען מען אַזוי פאָרט זאָגן — ברענגט רש״י נאָך אַ ראי׳ פון דעם וואָס חזקי׳ האָט אידן גערופן בנים אי־בער דעם וואָס ער האָט מיט זיי גע־לערנט תורה [43].

יג. אויף דער ראי׳ איז אָבער שווער: חזקי׳ איז געווען אַ מלך. און דער תפקיד פון אַ מלך איז — צו פאַרזאָרגן דעם פאָלק מיט אַלע זייערע באַדערפענישן, ווי אַ „רועה״ באַ „צאן״ [44]. קען מען דאָך פרעגן: פון וואַנעט איז די ראי׳ אַז חזקי׳ האָט זיי גערופן בנים ווייל ער האָט מיט זיי געלערנט תורה, עס קען דאָך זיין אַז דאָס איז דערפאַר וואָס ער האָט זיי פאַרזאָרגט מיט אַלע זייערע צרכים, און צוליב יעדער ענין (עיקרי) וואָס מ׳איז מקבל ווערט מען גערופן בן (וכנ״ל סעיף יו״ד)?

איז די הסברה אין דעם: מען געפינט ניט אין ערגעץ, אויסער ביי חזקי׳ן אַז מלכים זאָלן אָנרופן אידן בנים, איז דער־פון געדרונגען אַז דאָס וואָס (דוקא) חזקי׳ האָט די אידן אַזוי גערופן איז מצד דעם וואָס ער האָט זיי געגעבן אַזאַ זאַך וואָס קיין אַנדער מלך האָט זיי ניט געגעבן. און וויבאַלד אַז מיר גע־פינען בלויז איין ענין וואָס חזקי׳ האָט געגעבן אידן מער פון אַנדערע מלכים, און דאָס איז דער ענין פון לימוד התורה, פאַרשטייען מיר דערפון, אַז ער האָט זיי גערופן בנים ווייל ער האָט מיט זיי גע־לערנט תורה.

און דערפאַר איז רש״י מוסיף „שלימד תורה לכל ישראל״, מיינענדיק דערמיט, אַז אין „לימוד התורה״, אין אָט דעם האָט זיך אויסגעצייכנט די השפעה פון חזקי׳ המלך צום גאַנצן אידישן פאָלק.

יד. אעפי״כ איז נאָך פון דעם ניט קיין ראי׳ מוכרחת אַז „תלמידים קרויים בנים״. מען קען זאָגן, אַז דאָס וואָס חזקי׳ האָט אידן גערופן בנים איז עס ווייל נוסף צו זיין לערנען מיט זיי תורה, האָט ער זיי אויך פאַרזאָרגט מיט צרכים הגש־מיים, ווי אַנדערע מלכים. און דוקא צו־ליב זיין געבן אידן ביידע זאַכן — סיי צרכים הגשמיים און סיי תורה — ווערן זיי גערופן בנים (היות אַז קבלת כל הצרכים — גשמיים ורוחניים — איז בדומה צו אַ בן וואָס כל צרכיו (און אויך מציאותו) איז פון אב). פון וואַנען איז אָבער די ראי׳ אַז די תלמידים וועל־כע לערנען פון דעם רב תורה און זיי־נען ניט מקבל פון אים קיין אַנדערע זאַכן, ווערן אויך זיי גערופן בנים? דער־פאַר ברענגט רש״י דעם פסוק „בני ה־נביאים גו׳״ [45], וואו מען געפינט אַז דער

42) מ״א יב, כט־לג.

43) הטעם מה שזקוק להביא הוכחה מ־חזקי׳, ואינו חוזר להוכחה הא׳ מ„בנים אתם לה״א״ — כי הפירכות שעל ב׳ הוכחות הראשונות יש בהן נקודה משותפת, שהלשון „בן״ שבכתובים אלו, אין הכוונה לתואר „בן״: „בנים אתם לה״א״ — לשון חיבה (כנ״ל סעיף ט); „בני הנביאים״ — אנשים שענינם נבואה. משא״כ הפירכא על ההוכחה „וכן בחזקי׳ . . קראם בנים״ הוא שקראם בנים בגלל שהי׳ גם מלכם (כדלהלן סעיף יד).

44) פנחס כז, יז.

45) אבל מ„בנים אתם לה״א״ אין הוכחה — כי פשוט שיש לפרש שהתואר „בנים״ שם הוא מצד ב׳ הענינים.

תואר בנים קען זיין בלויז מצד ענין הלימוד.

טו. לאחרי כל הנ"ל איז נאך שווער: פארוואס ברענגט ניט רש"י פון „תולדות משה" אזוי פון ספר משלי?

איז דער ביאור אין דעם:

די קשיא וואס ארט רש"י אין דעם פירוש „לבניך אלו התלמידים" (וואס ער פארענטפערט מיט „מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים") איז: פארוואס שטייט אין פסוק „לבניך", וואס גיט אן ארט פאר א טעות צו טייטשן לבניך כפשוטו? עס האט דאך געקענט שטיין „ושנותם לתלמידיך"[46]! און אויף דעם ענטפערט רש"י „מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים", אז „בכל מקום" — אין גאנץ תורה שבכתב, ווערן תלמידים געפרופן בנים. ובמילא קען מען ניט פרעגן פארוואס עס שטייט ניט „רש"י", וויל בכל מקום איז דער נאמען פאר תלמידים — בנים[47].

וואו זעט מען דאס אז בכל מקום ווערן תלמידים געפרופן בנים? ברענגט רש"י עטלעכע ערטער וואו דער פסוק רופט אן תלמידים מיטן נאמען בנים, און ניט מיטן נאמען תלמידים.

ועפ"ז מובן בפשטות וואס רש"י דארף אנקומען צו עטלעכע פסוקים — וויל פון איין פסוק, און אפילו פון צוויי — איז נאר א ראי' אז תלמידים קען מען אנרופן בנים. ס'איז אבער קיין ראי' ניט אז דאס איז זייער נאמען בכל מקום, בשעת מען זעט אבער אין דריי ערטער [ובפרט אז זיי זיינען אין אלע חלקים פון תורה שבכתב: תורה, נביאים און כתובים] אז דער פסוק רופט אן תלמידים מיטן נאמען בנים, איז א ראי' אז דאס איז זייער איינציקער נאמען.

לויט דעם איז מובן וואס רש"י קען ניט ברענגען א ראי' פון דעם וואס בני אהרן וועלן גערופן „תולדות משה": אמת טאקע — דארטן לאזט אונז דער פסוק הערן אז „כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו", עס איז אבער פון דארט ניט קיין ראי' מוכח אז תלמידים הייסן בנים — וויל דארט שטייט ניט דער נאמען „בנים" [און דער לשון „תולדות" קען מען זאגן בכלל אז ער קומט נאר להשמיענו[48] אז „כל המלמד כו' כאילו ילדו", אבער ניט בנוגע התחייבות וכו'].

אויך איז רעכט וואס רש"י ברענגט ניט קיין ראי' פון דעם לשון „בני" אין ספר משלי, וויל מען קען זאגן, אז די „משלי שלמה" האט שלמה המלך פריער געזאגט צו זיין זון (רחבעם וכו') און ערשט דערנאך האט ער עס געמאכט פאר א ספר לימוד פאר אלעמען. און וויבאלד אז זאגן דיק די משלים זיין זון האט ער געוואלט דעם לשון בני, האט ער שוין דעם לשון ניט געביטן פון בני אויף תלמידי אויך וועלן ס'איז געווארן א ספר לימוד פאר אלעמען, היות אז דער לשון פאסט אויך פאר יעדן תלמיד מצד דעם וואס תלמידים זיינען קרויים אויך בנים.

דערי'בער ברענגט רש"י דעם פסוק וואו חזקי' האט געזאגט בני ניט צו זיינע קינדער — אויך מלכתחילה — איז

---

46) אבל שתלמידים אפשר לקוראם בנים — כבר פירש לעיל במדבר ג, א. אבל ראה לקמן.

47) פעם אחת נמצא „תלמיד" (דה"א כה, ח). אבל ידוע דרך רש"י שבאם „לא מצאתי לו חבר" אינו גלאטיק. ועאכו"כ שאין להקשות על יסוד זה למה לא נאמר „לתלמידיך" במקום „לבניך".

48) וגם לפי האמת שבכל מקום קרויים תלמידים בנים, מוכרח לפרש כן — וכלשון רש"י שם „מלמד כו'" — דאל"כ, הי' לו לומר רק תולדות אהרן.

דערפון אַ ראי׳ אַז דער איינציקער נאָ־מען פאַר תלמידים אין תורה שבכתב איז בנים.

טז. לאחרי ווי רש״י פאַרענטפערט וואָס עס שטייט „לבניך״ און ניט לתל־מידיך, איז ער מוסיף „וכשם שהתלמי־דים קרויים בנים כך הרב קרוי אב״. מיט אָט די ווערטער באַוואָרנט רש״י נאָך אַ קשיא וואָס מ׳קען פרעגן אויף זיין פירוש „לבניך אלו התלמידים״:

דער פירוש פון „ושננתם״ איז ווי רש״י זאָגט „לשון חידוד הוא, שיהיו מחודדים בפיך כו׳״. פאַרשטייט מען דאָך, אַז צו לערנען מיט אַ צווייטן אין אַזאַ אופן ביז „ושננתם״ איז אַ גרויסע האָרעוואַניע. שטעלט זיך די שאלה: פאַרוואָס איז דער רב מחוייב זיך אָפּצוגעבן אַזוי פיל מיט זיינע תלמידים ביז די דברים זאָלן זיין „מחודדין״?

וואָלט מען געטייטשט לבניך כפשו־טו — איז פאַרשטאַנדיק, ווייל אַ פאָטער דאַרף טאָן אַלץ וואָס ס׳איז נאָר מעגלעך פאַר זיינע קינדער. אויב „לבניך״ מיינט אָבער תלמידים, איז שווער: גענוג וואָס דער רב לערנט בכלל מיט אַנדערע אידן וועלכע האָבן צו אים קיין שייכות ניט, וואָס איז מען אים מחייב צו האָרעווען מיט זיי ביז אין אַן אופן פון „ושננתם״?

קיין שטאַרקע קשיא איז דאָס טאַקע ניט — מען געפינט נאָך מצוות אויף וועלכע מיר ווייסן ניט קיין טעם. אָבער אינגאַנצן גלאַטיק איז עס ניט. וואָרום די ענינים פון „גזירת הכתוב״ וואָס מיר געפינען אין תורה זיינען נאָר געציילטע.

דעריבער זאָגט רש״י „הרב קרוי אב״, און וויבאַלד אַז דער רב איז (בענין הלימוד) אַן אב לתלמידיו, דאַרף ער זיך איבערגעבן צו זיי (בשייכות מיטן לימוד) מיט דער זעלבער מסירה ונתינה ווי אַ פאָטער צו זיינע קינדער.

יז. ווען רש״י זאָל אָבער זאָגן בלויז די ווערטער „הרב קרוי אב״ וואָלט נאָך זיין כוונה ניט געווען קלאָר, עס קען דאָך זיין אַז דער תואר איז נאָר אַן ענין של כבוד[49], ניט קיין ענין וואָס לייגט אויף אים אַרויף אַ התחייבות, ועל אחת כו״כ אַזאַ התחייבות ווי פון אַ פאָ־טער צו קינדער.

דעריבער איז רש״י מוסיף „וכשם ש־התלמידים קרויים בנים כו׳ כך הרב קרוי אב״, אַז דאָס וואָס הרב קרוי אב איז עס פונקט אַזוי ווי דאָס וואָס תלמידים קרויים בנים:

כשם ווי דער ענין וואָס „תלמידים קרויים בנים״ לייגט אַרויף אויף די תל־מידים זייער אַ גרויסע התחייבות לרבם

— „שנאמר בנים אתם לה׳ אלקיכם״, אַז דערפאַר וואָס אידן זיינען דעם אוי־בערשטנס בנים זיינען זיי מחוייב בכל התרי״ג מצוות (און קענען זיך ניט פטר׳ן מיטן מקיים זיין תרי״ב מצוות — כאָטש אויך תרי״ב מצוות איז זייער אַ סך), ביז אַז ס׳איז ניטאָ קיין איין מינוט ווען אַ איד איז ח״ו פריי פון מלכות שמים, וואָרום בכל עת הפּנוי׳ איז ער מחוייב בלימוד התורה, און אויך ווען ער איז זיך עוסק בצרכיו (נוסף אויף דעם וואָס אין יעדער ענין זיינען פאַראַן כמה די־נים ווי עס זאָל געטאָן ווערן), דאַרף ער עס טאָן לשם שמים —

„כך הרב קרוי אב״, אַזוי איז דער תואר „אב״ מיט וועלכן דער רב ווערט גערופן לייגט אויף אים אַרויף די זעל־בע סאָרט התחייבות לתלמידיו.

חי. וואו געפינט מען דאָס אַז דער תואר „אב״ לייגט אַרויף אויפן רב אַ התחייבות צו לערנען מיט זיינע תלמי־דים באופן אַז דברי תורה זאָלן זיין מחו־

49) ע״ד בראשית (יז, ד. מה, ח).

דדים בפיהם? ברענגט אויף דעם רש"י אַ ראי', „שנאמר אבי אבי רכב ישר־אל": :

בשעת אלישע האָט געזופן זיין רבי'ן אלי', „אבי אבי" האָט ער דערביי מוסיף געווען „רכב ישראל", מיינענדיק דערמיט אַז אלי' האָט (דורך זיינע תפילות [50]) געגעבן אידן דעם כח צו מנצח זיין אין זייערע מלחמות, ווי אַ רייטוואָגן העלפט אַרויס אין אַ מלחמה (וואָס דאָס האָט שוין דער „בן חמש למקרא" געלערנט אין פרשת בשלח [51]).

וואָס איז די שייכות פון „רכב ישראל" — וואָס אלי' איז געווען צו אידן, מיט „אבי אבי" — וואָס ער איז געווען צו אלישע'ן (זייענדיק זיין רב)? פון דעם אָבער וואָס אלישע האָט געזאָגט אויף אלי' „רכב (ישראל)" בהמשך צו „אבי אבי", איז פאַרשטאַנדיק אַז דער תואר „רכב" איז אויך נוגע צום ענין פון „אבי אבי" [52]: מצד דעם וואָס דער רב איז קרוי אב לתלמידיו, דאַרף ער זיין זייער „רכב" — געבן זיי דעם כח צו מנצח זיין אין די מלחמות וואָס זיי האָבן אין זייער לערנען.

יט. אין וואָס פאַראַ מלחמות (אין לערנען) פון די תלמידים דאַרף דאָס דער רב זייערער געבן זיי דעם כח צו מנצח זיין, און וואָס פאַראַ שייכות האָט דאָס צו „ושננתם לבניך" — וויס עס דער תלמיד אַליין פון זיין אייגענעם לערנען און רש"י דאַרף דאָס גאָרניט אויס־טייטשן:

עס טרעפט גאַנץ אָפט, אַז לאחרי ווי ער האָט געלערנט אַן ענין, און פאַר־שטאַנען א סברא, קומט אַ צווייטע סברא און שלאָגט זיך מיט דער ערשטער, זי האָט מלחמה מיט דער סברא וואָס ער האָט פריער געלערנט. און טאָמער ער אַליין כאָפט זיך ניט אויף דער נייער סברא, קומט זי צו אים דורך אַ פראָגע וואָס אַ צווייטער שטעלט — „שאם יש־אלך אדם דבר". און אויב ער קען ניט מנצח זיין אין דער מלחמה: ער האָט ניט דעם ריכטיקן ענטפער מיט וואָס אָפצושלאָגן די סברא הסותרת, וועט ביי אים אַ ספק אין זיין לימוד און במילא הויבט ער אָן צו מגמגם זיין.

און דעריבער דאַרף דער רב (ניט בלויז לערנען מיט אים, נאָר אויך) געבן דעם תלמיד די כללים און הסברים — דעם „רכב" — דורך וועלכן ער זאָל קענען מנצח זיין אין די שכל־מלחמות און מכ־ריע זיין צווישן די קעגנזייטיקע סברות, ביז די דברי תורה זאָלן ביי אים זיין „מחודדין", אָן קיין שום ספיקות.

כ. בשעת רש"י ברענגט אַ ראי' פון „אבי אבי רכב ישראל" איז ער מוסיף „וגו'", מיינענדיק דערמיט דעם קומענ־דיקן וואָרט — „ופרשיו", זיין רייטער.

דער אויפטו פון „ופרשיו" אויף „רכב" אין מלחמה כפשוטה איז: בשעת דער לוחם האָט אַ רכב, איז נאָך קיין ראי' ניט אַז ער וועט מנצח זיין די מלחמה, וואָרום עס קען זיין אַז ער וויס אָפילו ניט ווי אָנצופירן מיטן רכב. בעת אָבער צום רכב האָט ער אַ „פרש", וואָס זעצט זיך אויף דעם רכב און פירט מיט אים אָן, איז דאָן אַ סך זיכערער אַז ער וועט מנצח זיין די מלחמה.

און די זעלבע זאַך איז אויך בנוגע צו דער מלחמה וואָס קומט פאַר אין דער שכל־וועלט: לפעמים קען זיין אַז

---

50) פירש"י ורד"ק למלכים שם (מתר־גום שם).

51) יד, ו־ז. ועוד.

52) וכן לאידך גיסא: מצד סמיכת העני־נים זל"ז, מוכח ש„אבי אבי" — אף שנאמר בלשון יחיד — קאי גם על ישראל, כנ"ל הערה 17.

אויך וועז דער רב גיט דעם „רכב", ד. ה. די כללים אז הסברים צום תלמיד, זאָלן נאָך ביי אים אַלץ בלייבן ספיקות אז ער זאָל מגמגם זיין — איבער דעם וואָס ער וויסט ניט וואו אז וויי אזוי מען דאַרף זיך נוצן מיט די כללים. איז אין אַזאַ פאַל, דאַרף דער רב זיין אויך דער „פרש", ער דאַרף אַנווייזן דעם תלמיד דעם ריכטיקן צוגאַנג אז העלפן אים זיך צו באַנוצן מיט די כללים.

דעם וואָרט „ופרשיו" איז אָבער רש"י בלויז מרמז מיט „וגו'" אז איז אים ניט מעתיק בפירוש — ווייל דאָס איז ניט מוכרח צו „ושננתם": אין רוב פאַלן, איז מען מקיים דעם „ושננתם — לשון חידוד" אויך דורך געבן די תלמידים בלויז דעם „רכב". נאָר היות ווי לפע־מים (בעת דער תלמיד שטייט אין אַ נידעריקערן מצב וואָס ער קען זיך אַליין ניט באַנוצן מיט די כללים; אָדער בעת עס רעדט זיך וועגן אַן ענין מסובך וע־מוק ביותר) דאַרף דער רב זיין אויך דער „פרשיו", איז רש"י מרמז אויך דעם וואָרט.

כא. אין רש"י איז דאָך פאַראַן אויך „ייגה של תורה"[53], איז מיט רש"י'ס מרמז זיין דעם וואָרט „ופרשיו" דורכן וגומר וויזט ער אַן אַ הוראה אין עבודה:

בשעת מען זאָגט אַ אידן אז ער דאַרף לערנען תורה מיט אַנדערע אידן, מיט די אַלע וועלכע זיינען נאָר בגדר זיי זאָלן וועלן זיינע תלמידים, און לערנען מיט זיי אין אופן פון „ושננתם — לשון חידוד", וואָס לפעמים דאַרף ער צוליב דעם וועלן אויך „פרשיו", קען ער דאָך טענה'ן: בשעת יענער איז אַזאַ וואָס אַפילו לאחרי ווי מען זאָגט אים די כללי הלימוד און מ'וויזט אים די וועג — איז אים נאָך אַלץ וויניק, איז וואָס דאַרף איך זיך פאַרנעמען מיט אים, און נאָך מיט אַזאַ יגיעה גדולה? ער איז דאָך שלא בערכי כלל, און בפרט אַז לאחרי וואָס איך וועל שוין יע האַרעווען מיט אים איז ווער זאָגט עס אַז ס'וועט אים העלפן אַז די דברי תורה וועלן ביי אים זיין מחודדין?

אויף דעם איז דער ענטפער: וויבאַלד אַז מלמעלה האָט מען מזמין געווען דו זאָלסט זיך טרעפן מיט יענעם אידן, איז דאָס אַ הוראה ברורה אַז דו דאַרפסט לערנען מיט אים אין אַן אופן פון „ושננתם". און במילא דאַרפסטו וועלן אויך „ופרשיו", בכדי צו גומר זיין און פאַר־ענדיקן דיין שליחות: ס'איז ניט קיין ענין וואָס דו טוסט יענעם אַ טובה, נאָר דאָס איז נוגע צו דיר[54], וויל אַן דעם — פאַרענדיקסטו ניט דיין שליחות, און בשעת עס פעלט אין דעם גמר השליחות פעלט עס אין דעם קיום כללות השליחות.

און לאידך גיסא: בשעת דו וועסט וועלן „ופרשיו" און גומר זיין דיין שלי־חות, באַקומסטו דאַן כחו של הקב"ה, וואָרום שלוחו של אדם (העליון) כמותו[55], און דו וועלסט קרוי אב וואָס השוה כבוד אב לכבוד המקום[56], און במילא ביסטו זיכער אַז דיין האַרעוואַניע וועט מצליח זיין, וויל כחו של המשלח מיט וועלכן דו טוסט — איז דאָך אַ בלתי מוגבל.

כב. די ראי' אַז „הרב קרוי אב" (וואָס דאָס איז אַ ביאור אויפן חיוב „ושנ־תם" כנ"ל סעיף טז) — ברענגט רש"י פון דעם לשון „אבי אבי" וואָס שטייט

---

53) היום יום ע' כד.

54) וע"ד יותר ממה שבעה"ב כו' (ויק"ר פל"ד, ח).

55) ראה לקו"ת ויקרא א, ג.

56) קדושין ל, ב.

ביי אלי׳ הנביא מבשר הגאולה [57]. און אויך מיט דעם איז רש״י מרמז אַן ענין פון ״ייבה של תורה״:

בשעת מען איז מקיים דעם ציווי ״וש־ננתם לשון חידוד״ איז דאָס אַ מעין פון לעתיד לבא, וועָן ״לא ילמדו עוד איש את רעהו״ [58], ווייל דער ענין וועלכן דער תלמיד האָט שוין געלערנט פון רב, איז דאָך שוין מחודד בפיו און ער דאַרף שוין דערביי צום רב מער ניט אַנקומען.

און היות אַז אַלע גילויים דלעתיד זיי־נען תלוי במעשינו ועבודתנו עכשיו [59], איז דאָך פאַרשטאַנדיק אַז דער קיום ה־ציווי ״ושננתם״ איז דאָס די כלי וואָס איז ממשיך דעם ״ולא ילמדו גו׳״ וואָס וועט זיין לעתיד לבא [60].

---

57) פירש״י בחוקותי כו, מב (עירובין מג, רע״ב. ומדחז״ל בכ״מ. ולהעיר מרמב״ם הל׳ מלכים פי״ב ה״ב).

58) ירמי׳ לא, לג.

59) תניא רפל״ז.

60) להעיר שהציחי ושננתם לבניך הוא

און דאָס איז רש״י מרמז מיט זיין ברענגען די ראי׳ אויף ״ושננתם לבניך״ פון דעם פסוק ״אבי אבי רכב ישראל וגו׳״ וואָס שטייט ביי אלי׳ מבשר הגאו־לה, ווייל דער קיום פון דעם דאָזיקן ציווי איז מקרב וממהר דעם קיום היעוד ״ולא ילמדו גו׳ כי מלאה הארץ דעה את הוי׳ כמים לים מכסים״ [61], וואָס דאָס איז אַן ענין עיקרי [62] אין דער גאולה האמיתית והשלימה דורך משיח צדקנו, יבא ויגאלנו בקרוב ממש.

(משיחת ש״פ ואתחנן תשכ״ח)

בפרשת ואתחנן שקוראין אותה — בכל הש־נים — בהשבת שלאחרי ת״ב, שבת נחמו.

61) ירמי׳ שם. ישעי׳ יא, ט. וראה רמב״ם הל׳ תשובה פ״ט ה״ב.

62) שלכן הסיום והחותם של הענינים דימות המשיח שברמב״ם הל׳ מלכים הוא ב״כי מלאה הארץ דעה. את ה׳ כמים לים מכסים״.